

Předmětem této monografie předního polského právního historika jsou typicky polská příjmení "šlechtická", končící se na "-ski". Studie se pohybuje neustále na pomezí obecných dějin, právní historie, etnologie a jazykovědy.

V úvodní stati se autor zmiňuje o hlavních příspěvcích těchto vědních oborů k řešení problémů antroponymických a vymezuje cíl své monografie. S použitím dosavadních prací chce pojednat o j e d n o m z těchto problémů, totiž o genezi a evoluci polského příjmení š l e c h t i c k é h o. V souvislosti s tím autor uvádí, že hlavní terminologie polského feudálního života je německého původu. Teze o importu rytířských vzorů ze Západu je mimo pochybnost. Jestliže feudální vlivy pronikaly do Polska přes Německo, lze je očekávat také ve šlechtickém příjmení (str.12), v němž autor vidí dědictví feudálního středověku (str.13). V indoevropských jazycích panovala dlouhé věky jednojmennost, v době feudální se začíná šířit móda dvou jmen (jméno + příjmení). Jestliže ve středověku západní vlivy pronikaly do Polska širokým proudem, domýšlí se autor, že tomu tak bude i s příjmením. A je tomu skutečně tak. Příjmení se stalo na Západě především majetkem šlechty; za jejím vzorem šly nižší stavy. Stejně tomu bylo v Polsku. Prvním polským příjmením je příjmení šlechtice; stabilizuje se koncem 16. stol. Za vzorem feudálů šly nižší třídy v 17.-19. stol.

Charakteristickým rysem západního šlechtického příjmení je jeho původ od názvu určitého m í s t a (geneza odmiejscowa, str.13). Stejně je tomu s polským příjmením šlechtickým. Autor si vytkl za úkol prozkoumat jeho genezi a strukturu. Aby lépe pochopil jeho obsah a funkci, srovnává je s příjmením západním, zejména francouzským a německým. Tato komparatistika, které se mohl odvážit jen autor dokonale ovládající oba cizí jazyky, ukazuje příslušnost polského šlechtického příjmení k evropské feudální společnosti, ale zároveň i polská differentia specifica.

Tyto základní teze, které autor nastínil v "Úvodu" (str. 9-13), rozvádí a podrobně dokládá v 7 dalších kapitolách, které nadepsal: II. Příjmení. - III. Označení před příjmením (přídomky). - IV. Feudální význam přívlastku odvozeného od názvu místa. - V. Přechod tohoto přívlastku v příjmení. - VI. Polské šlechtické příjmení na základě srovnávacím. - VII. Následky vytvoření šlechtického příjmení v Polsku. - VIII. Právní postavení příjmení. Kritéria umožňující rozlišit příjmení šlechtické od nešlechtického. - Dodatek nadepsaný "Domnělá patronymičnost sufixu -ski" (str.142-161) je široce založenou polemikou s opačnými

názory některých jazykovědců (Smoczyński, Havránek). Kapitoly jsou rozsáhlé. Proto je autor dále člení na odstavce, jejichž čísla a obsah udáří přehledně v "Obsahu", což umožňuje čtenáři orientaci v poměrně složitě dispoziční látce.

Domnívám se, že by bylo prospělo srozumitelnosti II. kapitoly, kdyby byl autor hned v jejím úvodu (a ne až ke konci na str. 35-39) seznámil čtenáře s terminologií, kterou ve své monografii zavádí, rozeznáváje důsledně tři pojmy: jméno, přídomek a příjmení. J m é n o dostává dítě při křtu, zpravidla od svých rodičů, což je atributem rodičovské moci. P ř í d o m e k vzniká anonymně (tvoří jej vrstevníci, kolegové, sousedé) a není dědičný. Přídomky jsou zejména i přívlasky odvozené od místních názvů a končící na -ski. V literatuře se povšechně pokládají za příjmení. Podle Matuszewského je to "přívlasko přidávaný k jménu", a proto přídomek. Někteří historikové jsou si vědomi toho, že tu nejde o příjmení v plném smyslu slova a proto mluví o příjmení "momentálním" (Zakrzewski), "neustálém" resp. "pohyblivém" (Brückner). Pro Matuszewského takový přídomek není příjmením. P ř í j m e n í m nazývá autor s t á l é označení jednotlivce, d ě d i č n é v generacích. Termín "příjmení" tedy rezervuje pro antroponymy d ě d i č n é. Ranější stadia příjmení nazývá nanejvýše "protopříjmením" nebo "quasi příjmením" (str. 38). Pokud druhé označení osoby vedle jména (křestního) není dědičné, jde o pouhý přídomek, více méně trvalý, ale vždy i n d i v i d u á l - n í. Příjmení se tedy liší od jména i přídomku svou genezí: jméno vybírají rodiče, přídomek dávají bližní, příjmení dostává dítě po předcích, s ním se rodí. O jeho devoluci rozhodují právní normy, dříve obyčejové, později stanovené.

S touto pojmovou výzbrojí přistoupil spisovatel ke zkoumání otázek, jaká tu byla pojítka mezi generacemi v období jednojmennosti, z jakých příčin a kdy vzniká dvoujmennost, jaká je horizontální a vertikální chronologie příjmení v Itálii, ve Francii a v Polsku atd. Ve stručné recenzi lze zachytit jen hlavní výsledky tohoto výzkumu.

V období j e d n o j m e n n o s t i užívalo se běžně p ř í d o m k ů, mezi nimiž vystupují často místní názvy, označující původ nebo bydliště příslušné osoby. Přídomky tohoto druhu jsou uvedeny zpravidla spojkou "de" (franc.) resp. "von" (něm.) a jsou obvyklé zpočátku ve všech vrstvách. Ponenáhlu se však jejich používání polarizuje: stávají se vlastnictvím šlechty. Současně se mění jejich smysl. Obrat "de Mésil" nebo "von Toggenburg" u š l e c h t i c e počíná mít nový význam, a to "vlastník statku Mésil (Toggenburg)". Tento nový význam označuje autor pomocí adjektiva "posesionativní". Takový přídomek ukazuje už nejen původ resp. bydliště šlechtice (Herkunftsname), ale především jeho pozemkovou držbu (Besitzname); je svědectvím toho, že šlech-

tic je nejen "bene natus", ale i "possessionatus". Za feudalismu držitelem pozemkového statku byl šlechtic. Proto zmíněná předložka "de" resp. "von" poukazuje na jeho šlechtické (feudální) vlastnictví.

Po vítězství *dvoujmennosti* přetvořil se přídomek tohoto typu v dědičné *příjmení*. Chronologický rozvoj příjmení v Evropě byl nestejný. Vyšlo z Itálie, odtud přešlo do Francie, pak do Německa a odtud do Polska. První stopy příjmení se objevují v Itálii kolem r. 800. Obecná dvoujmennost v Polsku nastoupila teprve v 19. stol. Trvalo tedy tisíc let (800-1800), než móda příjmení zdomácněla v celé Evropě.

Kromě této horizontální chronologie (podle zemí) měla na tento proces vliv vertikální společenská struktura. Na systém dvou jmen přešla nejdříve šlechta, a to nejprve její horní vrstva (ve Francii a Německu v 10.-11.stol.), po ní nižší šlechta a ministeriálové, později měšťané (a to především patriciát a pak řemeslnictvo) a nakonec i vesnický lid. Některé kategorie lidí (sluhové, pacholci, děvečky) se nadále označovaly jen jedním jménem. Polsko po celé první historické půltisíciletí své existence znalo jen systém jednojmenný. Toto období před příjmením autor nazývá "rodové" (v uvozovkách), což není právě vhodné vzhledem k tomu, že uvedený termín se používá zpravidla v jiném významu.

Kdežto relativní chronologie rozvoje příjmení v Polsku je nesporná (nejdříve ve Velkopolsku, pak v Malopolsku a na Rusi; v Koruně dříve než na Litvě), absolutní chronologie vyvolala v literatuře rozběžné názory (od 13. do 17.stol.). Opíraje se o dílo W.N. T r e p k y "Liber generationis", zredigované do r.1624, přijímá Matuszewski toto datum jako "terminus ante quem". Se zaokrouhlením mluví o "povšechném šlechtickém dědičném příjmení v Polsku" od r. 1600, kdy proces formování příjmení ve stavu šlechtickém pokládá za uzavřený (str. 33/34).

Spisovatel se podrobně zabývá také jazykovou stránkou problematiky přechodu přídomku v příjmení. Jde mu o přídomky odvozené od místních názvů předložkami "de" resp. "von". Při přechodu takových přídomků v dědičné příjmení došlo k rozpadu celého výrazu: *místní* název Mésil, Toggenburg) se stal *osobním* názvem, předložka "de" resp. "von" se stala *šlechtickým predikátem* (particule nobiliaire, nobiliärer Zusatz). Tento nový, feudální smysl se udržel v obou jazycích přes společenské převraty do dneška. Šlechtic se liší od nešlechtice šlechtickým predikátem "de", "von".

Jsou tu však rozdíly: Francouzský jazyk vytvořil jen předložkový tvar "místního" přívlastku (de Mésil), který se z přídomku stal dědičným příjmením, označujícím šlechtice. Naproti tomu v němčině vedle předložkového obratu (von Toggenburg) vystupuje ve stejném významu také adjektivum (Herr) Toggenburg-er, ale již v 17. stol. tento adjektivní

tvár mizí, vítězství připadlo předložkovému obratu (von Toggenburg). Také polština znala původně vedle přídomků typu analytického (z Bnina) přídomky typu syntetického, adjektivního (bniński); na rozdíl od němčiny se však v polštině stal příjmením jen přívlástek druhého typu. Důvod, proč se obrat "z Bnina" nestal nikdy příjmením polského šlechtice a proč tato úloha připadla výlučně adjektivu "bniński", je podle Matuszewskeho povahy čistě jazykové. Polská předložka "z" je neslabičná, nelze ji tedy samu o sobě vyslovovat (lze o šlechtici říci, že je "von", nelze však říci, že je "z"). Kromě toho při dotyku s následujícím substantivem podléhá asimilaci a vyslovuje se také jako s, ś, ś, ź. Konečně zmíněná předložka se pojí s genitivem místního názvu, z něhož není vždy snadné utvořit nominativ příjmení.

Následkem toho jazykového vývoje polština nikdy nevytvořila šlechtický predikát analogický francouzskému "de" nebo německému "von". Poukaz na šlechtický stav nositele jména je tu skryt jinde, a to v sufixu -ski, který je t y p i c k o u (i když ne bezvýjimečnou) koncovkou polského šlechtického příjmení v počátečním období jeho vývoje.

Pozdější vývoj vedl ke strukturalizaci tohoto sufixu. Příčiny byly opět jazykové povahy. Stejný sufix -ski se totiž vyskytuje v početných apelativních adjektivech, která nemají nic společného se stavovským označením (např. morski, gorski apod.). To vedlo k tomu, že pomocí tohoto sufixu se počala tvořit příjmení vůbec, také v nešlechtických vrstvách. Tento vývoj měl za následek, že dnes přes 30% polských příjmení končí na -ski. Tato příjmení se pokládají vesměs za "dobrá" jména. Autor v tom vidí - tuším právem - jedinou stopu oné vysoké, stavovské hodnoty, kterou kdysi měla šlechtická příjmení končící na -ski.

Monografie J. Matuszewskeho se opírá o širokou základnu pramennou (zvláště význačné místo má v ní dílo Trepkovo) a o velmi rozsáhlou literaturu polskou, francouzskou a německou. Je cenným přínosem k právní historii i obecným dějinám nejen Polska, ale i západních zemí. Na mnoha místech podnětně zasahuje i do oblasti jazykovědné, což umožnila autorovi jeho výjimečná erudice jazyková, bez níž se dnešní právní historik už neobejde. Polská literatura se může pochlubit vynikajícími výsledky onomastických studií, i když s výraznou prevahou toponymie nad antroponymií. Antroponymickou monografií o polském šlechtickém příjmení dosud neměla. Tuto mezeru důstojně vyplnila recenzovaná monografie J. Matuszewskeho, kterou její autor pečlivě připravoval řadou přípravných studií.

Hynek Bulín